

**СУЧАСНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ПІДХОДИ
ДО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ТАЄМНИЦЮ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ
В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ
ТА ЇХ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

Левченко А. В.

ВСТУП

Не будучи ще повноправним членом Європейського Союзу, Україна все ж є сучасною європейською державою. Європейською не лише за територіальною належністю, а і як повноцінний учасник міжнародних відносин. Угоди Європейського Союзу, укладені з третіми державами й міжнародними організаціями, є для України зовнішніми джерелами права¹.

Досить часто об'єктами таких міжнародних угод стають права і свободи людини, їх захист, забезпечення та дотримання. Такі угоди встановлюють для окремих держав реальні норми поведінки щодо своїх громадян і їхніх прав і свобод. Тому основним чинником розвитку системи захисту фундаментальних прав і свобод людини в Україні є адаптація національного законодавства до європейських стандартів та утвердження прав і свобод людини та громадянина відповідно до міжнародних норм².

Безумовно, не лише в Україні, а й у всьому сучасному цивілізованому світі людина є найвищою соціальною цінністю, а основним завданням держави стає закріплення в законах прав і свобод і забезпечення їх реалізації³.

Рівень забезпечення прав і свобод людини є показником рівня її свободи в державі та виконання державою своїх зобов'язань перед людьми. Одним із основоположних і невід'ємних прав людини є право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої

¹ Мельничук Н.І. Захист прав людини в Україні та Європейському Союзі. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти* : у 2 ч. : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Полтава, 23 листопада 2017 р. Полтава : Россава, 2017. Ч. 1. С. 92–93. С. 92.

² Возгрін С.Ю. Деякі аспекти впливу трискладового тесту нба непорушність прав і свобод людини в Україні. *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина* : збірник тез наукових доповідей і повідомлень II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 6 грудня 2013 р. Полтава, 2013. С. 8–10. С. 9).

³ Левченко А.В. Забезпечення права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного стану: закордонний досвід для України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4 (32). С. 189–194. С. 190.

кореспонденції. Це прав гарантує людині свободу й особисту недоторканність, а його забезпечення державою набуває особливого значення. Проте це право не є абсолютним. Законодавством устанавлюються випадки обмеження реалізації цього права. Однак на практиці трапляються непоодинокі випадки відхилення від цих норм, а тому право на таємницю кореспонденції систематично зазнає неправомірних втручань та обмежень. Тож його захист є однією з найгостріших проблем як для України, так і для інших демократичних країн⁴.

У наш час, коли стрімко з'являються й розвиваються нові інформаційні технології, так само швидко збільшуються загрози недоторканності приватного життя й, зокрема, таємниці кореспонденції. І навіть ті законодавчі акти, що регламентують можливість втручання у право особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, визначають випадки надання дозволу відповідним органам на це, не встигають за стрімким розвитком технологій. Тому виникає необхідність перегляду механізмів правового регулювання забезпечення права на таємницю кореспонденції.

До того ж у сучасному світі країни часто стикаються з непередбачуваними ситуаціями, які призводять чи можуть призвести до людських і матеріальних утрат, створити загрозу життю і здоров'ю громадян. У таких ситуаціях органи державної влади вводять у дію особливий правовий режим – режим надзвичайного стану, особливістю якого є обмеження окремих прав і свобод громадян. Такі обмеження стосуються й права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Стратегічний курс України, направлений на вступ до Європейського Союзу, змушує поглянути на забезпечення права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції в тому числі в умовах надзвичайного стану через призму можливих змін і перспектив, пов'язаних із гармонізацією українського законодавства з європейським. Відтак важливо дослідити правове закріплення права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, зокрема, в умовах надзвичайного стану в законодавстві країн Європейського Союзу в тому числі з метою виявлення суперечностей і перспектив адаптації національного законодавства в цій сфері до європейських стандартів.

1. Забезпечення права на таємницю кореспонденції в країнах Європейського Союзу

З початку свого заснування європейське співтовариство не приділяло значної уваги питанням захисту прав людини. Це зумовлено

⁴ Міхневич Л.В. Конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції окремих категорій осіб. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 102–106. С. 102.

тим, що першочерговою метою створення європейського співтовариства була економічна інтеграція, яка не передбачала можливості порушення прав фізичних і юридичних осіб. Проте із заснуванням Європейського Союзу концепція прав людини отримала нормативне закріплення на рівні установчих договорів і шляхом прийняття інших міжнародних актів.

У 1949 році створена Рада Європи, яка стала міжнародною організацією, для якої сфера захисту прав і свобод людини є ключовою. У рамках діяльності цієї організації в 1950 році прийнята Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, що стала ядром найбільш ефективної системи охорони людських прав. Натепер цей документ ратифікували всі держави-члени Європейського Союзу⁵.

Уважається, що первинними конституційними джерелами є Договір про Європейський Союз і Договір про функціонування Європейського Союзу. Проте жоден із них не містить закріпленого переліку основних прав людини. Поворотним пунктом у системі захисту прав людини в Євросоюзі стали підписання та ратифікація Лісабонського договору у 2007 році. З моменту набуття Лісабонським договором чинності установчі договори Європейського Союзу містять положення щодо захисту прав людини. Так, у статті 2 Договору про Європейський Союз закріплено принцип поваги прав людини та основоположних свобод⁶. Тобто повага й захист прав і свобод людини стали одним із основних напрямів діяльності Європейського Союзу.

Варто зазначити, що в Євросоюзі не існує цілісного механізму захисту прав людини. Розуміється, що систему захисту прав людини, яка функціонує в державах-членах Європейського Союзу, доповнює система захисту на рівні Євросоюзу. Крім того, захист прав і свобод здійснюється й у межах Ради Європи, учасниками якої є всі держави-члени Євросоюзу. Тому склалася ситуація, коли в Європі сформувалися дві самостійні системи захисту прав людини – у межах Ради Європи й у межах Європейського Союзу.

З огляду на те що всі держави-члени Євросоюзу водночас є членами Ради Європи і сторонами багатьох її правозахисних інструментів, передусім Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, то, застосовуючи норми права Євросоюзу, ці держави-члени мають

⁵ Асірян С., Власенко С., Трішина С. Приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 300–304. С. 300.

⁶ Мельничук Н.І. Захист прав людини в Україні та Європейському Союзі. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти* : у 2 ч. : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Полтава, 23 листопада 2017 р. Полтава : Россав, 2017. Ч. 1. С. 92–93. С. 92.

добросовісно дотримуватися своїх зобов'язань у сфері захисту прав людини, у тому числі й у рамках Ради Європи⁷.

Зокрема, у сфері захисту права на таємницю кореспонденції всі держави-члени Європейського Союзу повинні дотримуватися передусім норм статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якою передбачено право кожного на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла й кореспонденції. Зазначається, що органи державної влади не можуть втручатися в здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Загалом же законодавство Європейського Союзу у сфері забезпечення права людини на таємницю кореспонденції складається з відповідних директив і регламентів Європейського Парламенту й Ради, серед них – Директива 97/66/ЄС «Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі» від 15 грудня 1997 року та Резолюції «Про законне перехоплення телекомунікацій» (96/С 329/01) від 17 січня 1995 року й «Про оперативні запити правоохоронних органів стосовно громадських телекомунікаційних мереж та послуг (ENFOPOL)» від 20 червня 2001 року.

Так, Директива 97/66/ЄС передбачає гармонізацію положень держав-членів, необхідну для забезпечення однакового рівня захисту основних прав і свобод, зокрема, у тому, що стосується права на невтручання в особисте життя, при обробці персональних даних у телекомунікаційному секторі та для забезпечення вільного переміщення таких даних, а також телекомунікаційного обладнання і послуг у Співтоваристві. Положення цієї Директиви уточнюють і доповнюють Директиву 95/46/ЄС «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24 жовтня 1995 року, яка, проте, скасована Регламентом Європейського Парламенту й Ради «Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний Регламент про захист даних)» (2016/679) від 27 квітня 2016 року.

До того ж, згідно зі статтею 5 Директиви 97/66/ЄС, держави-члени забезпечують у національних положеннях конфіденційність зв'язку за допомогою телекомунікаційної мережі загального користування та загальнодоступних телекомунікаційних послуг. Зокрема, вони забороняють прослуховування, перехоплення, зберігання й інші види

⁷ Асірян С., Власенко С., Трішина С. Приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 300–304. С. 301.

перехоплювання та нагляду за зв'язком, окрім того, що здійснюється користувачами, без згоди відповідних користувачів, за винятком випадків, коли на це існує законний дозвіл відповідно до статті 14, якою передбачено обмеження сфери дії обов'язків і прав, коли таке обмеження є необхідним для гарантування національної безпеки, громадського порядку, запобігання кримінальним злочинам чи несанкціонованому використанню телекомунікаційної системи, розслідування, розкриття й переслідування кримінальних злочинів чи несанкціонованого використання телекомунікаційної системи.

Узаконений порядок обмеження права людини на таємницю кореспонденції та, власне, порядок перехоплення телекомунікацій визначено Резолюцією Ради Європейського Союзу «Про законне перехоплення телекомунікацій» від 17 січня 1995 року. Крім того, у положеннях Резолюції Ради «Про оперативні заходи правоохоронних органів стосовно громадських телекомунікаційних мереж та послуг (ENFOPOL)» від 20 червня 2001 року зазначається, що, відповідно до внутрішнього законодавства, усі види телекомунікацій можуть підлягати перехопленню та/або пошуку під час ведення розслідування. Правоохоронні органи мають право вимагати здійснення перехоплення таким чином, щоб ні об'єкти перехоплень, ні будь-яка інша не уповноважена особа не дізналися про будь-які зміни, унесені з метою виконання розпорядження по перехопленню.

У 2002 році прийнята Директива про конфіденційність та електронні комунікації (2002/58/ЄС), а у 2009 році до неї внесено зміни. Відповідно до статті 15 цієї Директиви, можливості доступу до даних про комунікацію в електронних мережах, наприклад, з метою розслідування злочинів повинні задовольняти вимоги щодо виправданого втручання в право на захист даних, викладених у частині 2 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁸.

Очевидно, що важливу роль у запровадженні відповідних стандартів відіграє Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), діяльність якого включає всі питання, які стосуються тлумачення й застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Прецедентна практика ЄСПЛ нині фактично є елементом кожної національної правової системи. Національні судові органи починають дедалі більше посилалися на його судові рішення під час вирішення питань у межах національної судової юрисдикції⁹.

⁸ Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав. Київ : К.І.С. 2015. 216 с. С. 178–180.

⁹ Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 124–127. С. 126.

Найбільш значущими справами ЄСПЛ, які стосуються порушень статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вважають справи «Класс та інші проти Німеччини», «Малоун проти Сполученого Королівства», «Ювіг проти Франції», «Кемпбел проти Сполученого Королівства», «Копленд проти Сполученого Королівства», «Крюслен проти Франції». Так, справа «Класс та інші проти Німеччини» розглянута Судом за позовом громадян Німеччини про оскарження положень Закону від 13 серпня 1968 року (Закон G10), який обмежив право на таємницю листування, поштових відправлень і телефонних розмов, не зобов'язавши органи влади повідомляти про такі обмеження зацікавлених осіб, виключивши тим самим можливість таких осіб оскаржувати подібні дії в судовому порядку. У рішенні Суд зазначив, що, хоча в пункті 1 статті 8 Конвенції телефонні розмови прямо не згадуються, такі розмови охоплюються поняттями «приватне життя» й «кореспонденція», які містяться в цьому положенні. Суд визначив, що сам факт існування такого законодавства означає для всіх тих, до кого воно може бути застосоване, ризик стати об'єктом стеження; такий ризик неминуче обмежує свободу спілкування між користувачами поштових і телекомунікаційних послуг і тому являє собою «втручання державного органу влади» в здійснення заявниками права на повагу до приватного і сімейного життя та кореспонденції. При цьому «втручання» не становитиме порушення статті 8, якщо, відповідно до пункту 2 статті 8, його передусім здійснено «згідно із законом». Водночас Суд наголосив, що це не означає, що державі надається необмежене дискреційне право встановлювати таємне стеження за особами в межах своєї юрисдикції. Усвідомлюючи небезпеку, яку становить такий закон, підриваючи або навіть знищуючи демократію під приводом її захисту, Суд знову наголосив, що держава, яка підписала Конвенцію, не має права під виглядом протидії шпигунству й тероризмові вживати заходів, які вона вважає необхідними.

Крім того, у рішенні у справі «Класс та інші проти ФРН» Суд сформулював та обґрунтував доктрину «потенційної жертви» порушення права на таємницю кореспонденції, що істотно розширило сферу дії гарантій, закріплених у статті 8 Конвенції. У цьому ж рішенні Суд уперше дав розширене тлумачення терміна «кореспонденція», включивши до цього поняття й телефонні розмови. Зазначено, що телефонні розмови охоплюються поняттям «приватне життя» й «кореспонденція» за змістом пункту 1 статті 8 Конвенції¹⁰.

Шість років потому в справі «Малоун проти Сполученого Королівства» Суд знову розглянув систему телефонного спостереження в конкретній країні – Великобританії. Справа стосувалася продавця

¹⁰ Рудей В.С. Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо захисту права особи на таємницю кореспонденції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 317–320. С. 318.

антикваріату, який був звинувачений у торгівлі краденими речами. Пізніше він був виправданий, але в ході судового процесу з'ясувалося, що один із телефонних дзвінків Малоуна був таємно зафіксований поліцією. Захищаючи своє право на таємницю телефонних дзвінків, Малоун програв справу в англійському суді через ту причину, що англійський закон не давав йому права на таємницю телефонних розмов, при цьому нічого, відповідно до законодавства країни, не заважало поліції прослуховувати телефонні розмови. Однак у цьому випадку мова йшла не про гарантії невтручання в таємницю телефонних розмов, а про значення терміна «згідно із законом». Суд закінчив розгляд зазначеної справи обговоренням поліцейської практики прослуховування телефонних розмов і визнав, що така практика суперечить гарантіям, що містяться в статті 8 Конвенції. Оскільки Суд визнав, що правозастосовна практика в Англії не знаходиться «згідно із законом, то така практика фактично є незаконною».

Пізніше Суд розглянув ще дві справи про можливе порушення статті 8 Конвенції по причині прослуховування телефонних розмов. І хоча справи «Ювіг проти Франції» і «Крюслен проти Франції» дещо відрізняються, Суд в один день прийняв по обох справах однакове рішення стосовно відповідного французького закону. Щоб з'ясувати, чи дійсно мало місце порушення статті 8 Конвенції, Суд мав установити, чи був французький закон, що дозволив таке прослуховування, доступним і зрозумілим і чи було застосоване поняття «якість закону». При розгляді зазначених питань Суд дійшов висновку, що низка законів і висновків Верховного Суду Франції не відповідає необхідній якості. У кінцевому підсумку Суд визнав, що положення французького закону не забезпечують захист від подібних зловживань.

У справі «Копланд проти Сполученого Королівства» Суд визначив межі приватного життя, відзначивши, що телефонні дзвінки з ділових (робочих) приміщень також охоплюються поняттями приватного життя й кореспонденції в цілях частини 1 статті 8 Конвенції. Звідси логічно випливає, що відправлені з роботи електронні листи також повинні захищатися на підставі статті 8 Конвенції. Заявниця в цій справі не була попереджена про те, що дзвінки, зроблені з її робочого телефону, і повідомлення з використанням робочої електронної пошти можуть бути піддані відстеженню. Відповідно, Суд установив, що збір і зберігання особистих даних, пов'язаних із використанням заявницею без її відома телефону й електронної пошти, становили втручання в її право на повагу до її приватного життя та кореспонденції.

Випадки, у яких державні органи мають повноцінне право втручатися в таємницю кореспонденції особи, яка перебуває в місцях обмеження свободи, наведені в рішенні в справі «Кемпбел проти Сполученого Королівства» (1992 рік). Заявник у цій справі стверджував, що кореспонденція, якою він обмінювався зі своїм адвокатом, перебуваючи у в'язниці, відкривалася й перераховувалася

представниками адміністрації в'язниці. Передусім Суд зазначив, що листування з адвокатом володіє спеціальним захистом і мети конфіденційності такого спілкування неможливо досягти, якщо це спілкування автоматично стає предметом контролю. Суд стверджував, що будь-яке подібне втручання вимагає серйозного виправдання, зокрема якщо в адміністрації в'язниці є обґрунтовані причини вважати, що поштове відправлення містить незаконне вкладення, яке неможливо виявити звичайними засобами. Однак і в цьому випадку лист дозволяється лише розкрити, але не читати. Тут варто надати відповідні гарантії, які б запобігали прочитанню листа, як, наприклад, розкриття листів у присутності ув'язненого¹¹.

Окрім того, правові стандарти забезпечення прав і свобод людини, у тому числі права на таємницю кореспонденції, відображено у вітчизняних конституціях, кожна з яких має свої особливості, зокрема, за формою закріплення прав і свобод людини. Дійсно, досить різноманітним є зарубіжний досвід конституційного закріплення права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Так, у Конституції Італійської Республіки зазначається, що свобода й таємниця листування та інших видів зв'язку є невідчужуваними. Їх обмеження можуть бути лише за вмотивовано ухвалою суду й із дотриманням гарантій, передбачених законом¹².

Конституція Франції, наприклад, хоча й не містить відповідного розділу, де, як у більшості конституцій, зафіксовано права та свободи людини, але норми її преамбули відсилають до Декларації прав людини і громадянина 1989 року. І хоча Конституція Франції та Декларація прав людини і громадянина, що включає загальні права всіх французьких громадян, право на приватне життя й, відповідно, право на таємницю кореспонденції прямо не передбачають, проте право на таємницю листування й телефонних розмов у країні визнається. Більше того, Франція по праву вважається в Європі прабатьківщиною права на приватне життя, частиною якого є таємниця кореспонденції¹³.

Стаття 10 Конституції Федеративної Республіки Німеччини встановлює, що таємниця листування, а також таємниця поштового й телезв'язку непорушні. Обмеження можуть установлюватися тільки на основі закону. Крім того, зазначається, що закон може встановити, що зацікавленій особі не повідомляється про такі обмеження, якщо вони

¹¹ Говорун В. Практика Європейського суду з прав людини у сфері права громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. *Visegrad Journal of Human Rights*. 2018. № 6. Volume 2. С. 38–43. С. 41.

¹² Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс : підручник. 4-те вид., стереотипне. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 464 с. С. 327.

¹³ Кардаш А.В. Право на приватність як основоположне право людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Випуск 47. Том 1. С. 76–80. С. 79.

спрямовані на захист основ вільного демократичного ладу або існування чи збереження Федерації чи будь-якої землі, а судовий порядок замінюється перевіркою з боку спеціальних і допоміжних органів, призначених народним представництвом¹⁴.

Охорону сфери приватного життя Швейцарії гарантує стаття 13 вітчизняної Конституції. Установлено, що кожна особа має право на повагу до його приватного й сімейного життя, до свого житла, а також листування, поштового й телезв'язку. Кожна особа також має право на захист від зловживання його особистими даними¹⁵.

Відповідно до статті 19 Конституції Греції, таємниця листування та вільної кореспонденції або зв'язку будь-яким іншим способом є абсолютно недоторканими. При цьому закон визначає умови, при яких судова влада не пов'язана з дотриманням цієї таємниці з міркувань національної безпеки або в інтересах розслідування особливо серйозних злочинів¹⁶.

У статті 18 Конституції Іспанії, окрім права на честь, особисту й сімейну таємницю, власне ім'я, недоторканність житла, гарантується й таємниця повідомлень, зокрема поштових, телеграфних і телефонних повідомлень, за винятком випадків, передбачених судовим рішенням¹⁷.

Конституція Бельгії встановлює недоторканність таємниці листування. Закон визначає, які службовці відповідальні за порушення таємниці кореспонденції, довірену поштової службі¹⁸.

Сучасна Конституція Австрійської Республіки не містить прямих норм, які б закріплювали право особи на таємницю кореспонденції. Однак у статті 149 міститься посилання на спеціальні федеральні конституційні закони. Таким законом, який передбачає серед інших прав право на таємницю листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, є Основний державний закон від 21 грудня 1867 року про загальні права громадян для королівств і земель, представлених в Імперії¹⁹.

Безумовно, право на таємницю кореспонденції характеризується особливостями щодо конституційного закріплення практики його реалізації в різних країнах. Наприклад, однією з особливостей сучасної

¹⁴Конституція Федеративної Республіки Німеччини. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/germany.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

¹⁵ Конституція Швейцарії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/switzerland.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

¹⁶ Конституція Греції. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/greece.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

¹⁷ Конституція Іспанії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/spain.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

¹⁸ Конституція Бельгії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/belgium.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

¹⁹ Конституція Австрійської Республіки. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/austria.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

регламентації таємниці кореспонденції є те, що відповідним захистом забезпечуються не тільки таємниця листування, телеграфного й телефонного зв'язку тощо, а й загально визначена свобода від посягань на інформацію приватного характеру. У багатьох країнах таким посяганням визнається не тільки перехоплення інформації в процесі втручання в таємницю кореспонденції, а й незаконне її збирання та використання проти волі й на шкоду інтересам конкретного індивіда²⁰.

2. Конституційно-правове регулювання забезпечення права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного стану в країнах Європейського Союзу

Безперечно, дотримання прав і свобод людини є пріоритетним завданням кожної демократичної держави. Проте жодна країна світу не застрахована від виникнення надзвичайних ситуацій, які характеризуються несподіваністю й непередбачуваністю та призводять чи можуть призвести до людських і матеріальних утрат, створювати загрозу життю і здоров'ю людей. З метою усунення подібних загроз і ліквідації наслідків таких ситуацій органи державної влади запроваджують особливий адміністративно-правовий режим – режим надзвичайного стану²¹. Певно, найголовнішою з ознак надзвичайного стану є те, що його запровадження та дія неодмінно супроводжуються обмеженням окремих прав і свобод людини та громадянина, зокрема й права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Стає очевидно, що в разі виникнення надзвичайних ситуацій і коли виникає потреба введення режиму надзвичайного стану, завдання забезпечення прав і свобод людини набуває особливого значення. Уважається, що обмеження прав і свобод людини – це певні заборони, які покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права²².

Звісно, при введенні режиму надзвичайного стану баланс між владними повноваженнями держави та правами і свободами людини порушується на користь держави. У таких умовах держава має можливість більшою мірою контролювати поведінку людей шляхом установлення обмежень майже всіх конституційно закріплених прав і свобод²³.

²⁰ Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс : підручник. 4-те вид., стереотипне. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 464 с. С. 182.

²¹ Левченко А.В. Забезпечення права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного стану: закордонний досвід для України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4 (32). С. 189–19. С. 190.

²² Фігель Ю.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 2. С. 222–230. С. 222–223.

²³ Хила І.Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Том 1. С. 39–44. С. 41.

Аналіз законодавчого регулювання обмеження прав і свобод людини, у тому числі її права на таємницю кореспонденції, у зв'язку з уведенням надзвичайного стану в різних країнах дає змогу виділити й узагальнити принципи правомірності таких обмежень. До них можна віднести такі:

- обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану викликано тим, що реалізація таких прав може призвести до збільшення соціальної напруженості та створити перешкоди для органів державної влади, уповноважених підтримувати й відновлювати конституційний правопорядок;

- громадяни обов'язково мають бути проінформованими про те, що на території, де вони проживають чи перебувають, уведено надзвичайний стан і які права і свободи у зв'язку із цим будуть обмежені;

- обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану має носити тимчасовий характер;

- навіть в умовах введення надзвичайного стану окремі права людини не можна обмежувати: право на свободу від катувань, від жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; право не бути в рабстві чи підневільному стані; право на визнання правосуб'єктності;

- обмеження прав і свобод людини не повинні супроводжуватися дискримінацією на основі раси, кольору шкіри, мови, статі, віросповідання;

- обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану повинні здійснюватися під парламентським контролем, тобто введення надзвичайного стану та продовження терміну його дії обов'язково має бути схвалено парламентом;

- уведення надзвичайного стану не припиняє діяльності судових органів, а тому громадяни зберігають своє право на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод, а також оскарження незаконних обмежень цих прав²⁴.

Зазначається, що кожна країна виробляє власні заходи й процедури запровадження надзвичайного стану. При цьому кожна з країн повинна керуватися й уже розробленими міжнародними нормами, що встановлені, зокрема, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і Міжнародним пактом про громадянські і політичні права. Передбачається, що держави під час запровадження й дії надзвичайного стану повинні дотримуватися таких принципів:

- тимчасовий характер, який означає, що тільки дія виняткових тимчасових обставин може призвести до введення надзвичайного стану;

²⁴ Хила І.Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Том 1. С. 39–44. С. 43.

– виняткова загроза, якою є кризова ситуація, яка становить або може становити реальну, безпосередню й неминучу безпеку суспільству;

– проголошення, тобто належне інформування громадян про законність уведення такого правового режиму та зменшення ймовірності появи такої фактичної небезпеки, яка може перешкодити обмеженню прав і свобод людини та громадянина без офіційного оголошення про введення надзвичайного стану;

– інформування, що передбачає поінформованість інших країн та органів моніторингу за дотриманням міжнародних угод про застосування обмежувачих заходів в умовах надзвичайного стану, а також про заходи, що спрямовані на подолання обставин, які викликали введення надзвичайного стану, про причини їх застосування та час запровадження;

– адекватність, яка означає, що заходи, які вживаються для подолання обставин, що спричинили введення надзвичайного стану, повинні бути адекватні реальній небезпеці й урахувувати територію, де вони впроваджуються, також використання засобів і тривалість дії такого стану;

– законність, тобто недопущення призупинення дії законодавства в умовах надзвичайного стану та забезпечення обмеження основних прав і свобод лише відповідно до норм міжнародного права й національного законодавства;

– недоторканність основних громадянських прав²⁵.

Крім того, обмеження прав і свобод людини та громадянина дозволяються в обсязі, що «диктується» гостротою ситуації, яка виникла. Водночас країна, яка застосовує будь-які обмежувальні заходи в умовах надзвичайного стану, повинна офіційно повідомити міжнародну спільноту про їх застосування²⁶.

Варто зауважити, що перші спроби законодавчо закріпити в чинних конституціях можливість державної влади вживати виняткових заходів у разі настання умов, які призводять до введення надзвичайного стану, можна зустріти ще в Конституції Сполучених Штатів Америки. Дійсно, частина 2 статті 9 цього нормативного акта містить указівку на те, що права населення, закріплені HabeasCorpusAct, законодавчому акті, положення якого включені до американської Конституції, не можуть бути обмежені чи порушені з боку держави, за винятком випадків, коли цього вимагає громадська безпека через вторгнення або повстання²⁷.

²⁵Вісник Центру демократичного контролю над збройними силами. С. 2–3. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/14131/bg_states_emergency_ukr.pdf (дата звернення: 03.08.2021).

²⁶ Кузніченко С.О. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». Науково-практичний коментар. Харків : Право, 2015. 164 с. С. 25.

²⁷ Славко А.С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 41 (2). С. 74–78. С. 75.

Аналіз конституційного законодавства зарубіжних держав демонструє наявність трьох моделей конституційного регулювання обмежень прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану²⁸. Розуміння їх сутності й особливостей у кожній державі дає змогу зрозуміти стан забезпечення й дотримання прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану в окремих країнах.

Так, перша модель конституційного регулювання обмежень прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану передбачає встановлення надзвичайним законодавством переліку лише тих прав і свобод, які можна обмежити. Наприклад, відповідно до статті 55 іспанської Конституції, в умовах надзвичайного стану або війни (облоги) можуть бути припинені тільки окремі права, серед яких – право на таємницю листування, у тому числі поштових і телеграфних повідомлень, а також телефонних переговорів (у нормальних умовах обмеження цього права можливе лише на підставі обґрунтованого судового рішення).

Частина 2 статті 103 Конституції Королівства Нідерланди 1983 року передбачає можливість призупинення основних прав особистості, установлених Конституцією, у випадку оголошення надзвичайного стану, у тому числі таємниці листування, телефонних і телеграфних повідомлень²⁹.

Серед прав і свобод людини, які підлягають обмеженню в умовах дії воєнного стану, згідно з Конституцією Федеративної Республіки Німеччини, також наводять таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції (стаття 10).

Проте Конституція Федеративної Республіки Німеччини містить кілька положень, які убезпечують громадян від свавілля держави у випадку введення воєнного стану й забезпечують дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина. Так, наприклад, німецькі правники вказують на право кожного громадянина звернутися із заявою до Конституційного Суду, якщо вони вважають свої права порушеними чи обмеженими без належних на те підстав (стаття 93 Конституції)³⁰.

Суть другої моделі конституційного регулювання обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану полягає в тому, що в

²⁸ Хила І.Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Том 1. С. 39–44. С. 41.

²⁹ Хила І.Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Том 1. С. 39–44. С. 41–42.

³⁰ Славко А.С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 41 (2). С. 74–78. С. 76.

Конституції перелічуються лише ті права, які в жодному випадку обмежувати не можна³¹.

Наприклад, стаття 12 Закону Білорусі «Про воєнний стан» містить перелік заходів, які можуть бути реалізовані органами державної влади для протидії загрози нападу. Проаналізувавши положення цієї статті, можна дійти висновку про обмеження окремих, гарантованих Конституцією, прав і свобод людини, серед яких – свобода зв'язку, кореспонденції та друку шляхом вилучення любительських радіостанцій, введення контролю за засобами масової інформації, створення органів цензури й акредитації журналістів³². До того ж у статті 63 Конституції Білорусі серед прав, які не можуть обмежуватися навіть в умовах надзвичайного стану, відсутнє право на таємницю кореспонденції, телефонних та інших повідомлень, яке гарантоване статтею 28 Основного Закону Білорусі. Відповідно, тут має місце друга модель регулювання обмеження прав і свобод людини, оскільки Конституція перелічує лише ті права, які не можна обмежувати.

Третя модель регулювання обмежень в умовах надзвичайного стану допускає обмеження прав і свобод людини під час введення режиму надзвичайного стану, але не встановлює переліку прав, які можна або не можна обмежувати, а відсилає до спеціального закону³³. Прикладом такої моделі може бути законодавство Молдови. Так, Конституція Молдови 1994 року не встановлює переліку прав, які можна або не можна обмежувати у зв'язку з уведенням на території країни надзвичайного стану. Водночас положення Закону Молдови «Про режим надзвичайного, воєнного чи стану облоги» зазначає про потенційне обмеження державою таких прав і свобод, зокрема права на таємницю кореспонденції (шляхом уведення спеціальних правил користування засобами зв'язку)³⁴.

За висловом Джеймса Джексона, одного з делегатів першого федерального Конгресу Сполучених Штатів Америки: «У юриспруденції існує аксіома, яка рівною мірою стосується Біля про права, що перерахування застережень спрямоване на виключення тих

³¹ Хила І.Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Том 1. С. 39–44. С. 42.

³² Славко А.С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 41 (2). С. 74–78. С. 77.

³³ Хила І.Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Том 1. С. 39–44. С. 43.

³⁴ Славко А.С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 41 (2). С. 74–78. С. 77.

обставин, які повинні бути виключені; отже, якщо не домовитися про кожне право, яке не входить у повноваження влади, то буде розумітися, що всі інші права залишаються на її (влади) власний розсуд»³⁵. Тому найбільш оптимальною видається модель конституційного регулювання обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану, у тому числі права на таємницю кореспонденції, за якою конституція закріплює вичерпний перелік прав, які можна обмежити.

3. Забезпечення права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного стану в Україні: проблеми й перспективи приведення національного законодавства до європейських норм

Конституцією України закріплено досить широкий перелік норм, що стосуються захисту й забезпечення прав і свобод людини. Так, у статті 3 зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Стаття 21 гарантує, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах, а права і свободи людини є невідчужуваними й непорушними. У статті 22 закріплено, що перелік прав і свобод людини та громадянина, які закріплені в Конституції, не є вичерпним, вони гарантуються й не можуть бути скасовані. До того ж при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту й обсягу чинних прав і свобод.

Зрештою, статтею 31 Основного Закону України кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Окрім того, у вітчизняному законодавстві право на таємницю кореспонденції закріплено в статті 14 Кримінального процесуального кодексу України, статті 306 Цивільного кодексу України, статті 9 Закону України «Про телекомунікації» та статті 6 Закону України «Про поштовий зв'язок».

Уважається, що, незважаючи на закріплення та детальну регламентацію прав і свобод людини в Конституції України, вони поки що не стали вищою соціальною цінністю для держави. Це зумовлено як історією нашої держави, у якій упродовж тривалого часу панував тоталітарний режим, так і теперішніми складними політичними та

³⁵ Хила І.Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Том 1. С. 39–44. С. 43.

соціальними проблемами. Аналіз практики ЄСПЛ щодо порушення Україною в особі її державних органів норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод свідчить про негативну тенденцію в діяльності всієї системи державних органів у результаті порушення норм національного й міжнародного законодавства окремими особами цих органів. На жаль, сьогодні наявні факти, котрі засвідчують, що органи державної влади, діяльність яких має бути спрямована на забезпечення і утвердження прав і свобод людини, не завжди зацікавлені в такому утвердженні й забезпеченні³⁶.

Законодавством України встановлюються підстави та порядок обмеження конституційного права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, зокрема, в умовах дії режиму надзвичайного стану. Так, у разі введення режиму надзвичайного стану з таких підстав, як здійснення масових терористичних актів, виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, виникнення масових безпорядків, спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, серед інших додаткових обмежувальних заходів можуть запроваджуватися особливі правила користування зв'язком і передачі інформації через комп'ютерні мережі, що врегульовано статтею 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

Особливі правила передачі інформації через комп'ютерні мережі в умовах дії режиму надзвичайного стану стосуються, наприклад, заборони передачі інформації через комп'ютерні мережі в нічний час доби або відстеження електронних повідомлень та ознайомлення з ними. Такі правила можуть запроваджуватися лише на період дії режиму надзвичайного стану. При цьому наголошується, що оператори та провайдери телекомунікацій повинні забезпечити готовність до виконання своїх функцій в умовах надзвичайного стану³⁷.

Звісно, особливі правила користування зв'язком визначені й у Законі України «Про телекомунікації». Дійсно, згідно зі статтею 27 Закону оператори телекомунікацій, незалежно від форм власності передусім надають у користування на договірних засадах ресурси своїх мереж державній системі урядового зв'язку, національній системі конфіденційного зв'язку, органам з надзвичайних ситуацій, безпеки, оборони, Національній поліції, Національному антикорупційному бюро України, Державному бюро розслідувань у порядку, установленому центральним органом виконавчої влади у галузі зв'язку. Водночас, відповідно до статті 65 Закону, оператори, провайдери телекомунікацій в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного й воєнного стану

³⁶ Лазарєва М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 51–53. С. 52.

³⁷ Кузніченко С.О. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». Науково-практичний коментар. Харків: Право, 2015. 164 с. С. 106.

зобов'язані забезпечувати якісний зв'язок та оповіщення населення в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Крім того, оператори, провайдери телекомунікацій повинні забезпечити готовність до виконання своїх функцій в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану. Під час надзвичайного стану всі засоби й телекомунікаційні мережі зв'язку незалежно від форми власності використовуються для забезпечення проведення мобілізації та задоволення потреб національної безпеки, оборони, охорони правопорядку. Оператори телекомунікацій взаємодіють при цьому з Національним центром оперативно-технічного управління мережами зв'язку в питаннях, віднесених до його компетенції.

В умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного стану оператори телекомунікацій з метою оповіщення й забезпечення телекомунікаційними послугами учасників ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, відбудовних робіт і здійснення відповідних заходів Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування за погодженням із центральним органом виконавчої влади в галузі зв'язку можуть установлювати тимчасові обмеження в наданні телекомунікаційних послуг споживачам до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і скасування режиму надзвичайного стану.

Важливим є те, що Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень надають операторам, провайдерам телекомунікацій і їх місцевим підрозділам допомогу в ліквідації надзвичайних ситуацій, що виникли внаслідок стихійного лиха, і в усуненні їх наслідків, у придбанні необхідних матеріальних ресурсів, а також сприяють у наданні для цих цілей робочої сили, транспортних та інших технічних засобів.

До того ж статтею 29 Закону передбачається, що управління телекомунікаційними мережами загального користування й відповідальність за забезпечення їх сталості в період надзвичайного стану покладаються на центральний орган виконавчої влади в галузі зв'язку. Для забезпечення можливості оперативно-технічного управління телекомунікаційними мережами загального користування всіх операторів телекомунікацій в умовах надзвичайного ситуації, надзвичайного та воєнного стану створюється Національний центр оперативно-технічного управління мережами телекомунікацій України, порядок створення й діяльність якого визначається Кабінетом Міністрів України.

Очевидно, що встановлення особливих правил передачі інформації через комп'ютерні мережі в умовах дії надзвичайного стану значною мірою обмежують конституційне право особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Водночас

частиною 2 статті 64 Конституції України передбачено можливість обмеження окремих прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. І серед переліку прав, які не можуть бути обмежені в умовах надзвичайного стану, відсутнє конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, гарантоване статтею 31 Конституції України. Зазначене свідчить про наявність конституційних норм, які регулюють правовий режим надзвичайного стану, і про вичерпний перелік конституційних прав, які не можна обмежувати. Але, імовірно, що для посилення правомірності обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану доцільним є навести в частині 2 статті 64 вітчизняної Конституції вичерпний перелік прав, які можуть тимчасово обмежуватися у зв'язку з уведенням надзвичайного стану. Це дасть змогу трансформувати чинну модуль конституційного регулювання обмежень прав людини до більш оптимальної й найбільш поширеної серед зарубіжних країн³⁸.

Визначено, що забезпечення громадського порядку, охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах надзвичайного стану, відповідно до статті 20 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», здійснюється силами й засобами органів Національної поліції. Однак у сфері забезпечення публічної безпеки й порядку в умовах надзвичайного стану підрозділами Національної поліції України, зокрема, і шляхом установлення особливих правил користування зв'язком і передачі інформації через комп'ютерні мережі варто виділити дві основні проблеми. По-перше, це неузгодженість на законодавчому рівні понять «громадська безпека і порядок» і «публічна безпека і порядок». По-друге, відсутність у національному законодавстві умов і порядку вжиття заходів підрозділами Національної поліції України в умовах дії режиму надзвичайного стану щодо особливих правил користування зв'язком і передачі інформації через комп'ютерні мережі, у тому числі й щодо прослуховування телефонних розмов і перегляду електронних повідомлень.

При вирішенні названих проблем важливо врахувати, що найголовнішою умовою інтеграції України в Європейське співтовариство є приведення національного законодавства до рівня міжнародних стандартів³⁹. Так, назріла необхідність у чіткому й точному визначенні поняття «публічна безпека і порядок» і закріплення цього терміна в

³⁸ Левченко А.В. Забезпечення права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного стану: закордонний досвід для України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4 (32). С. 189–194. С. 194.

³⁹ Барба В.Є. Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 32–36. С. 32.

українському законодавстві на заміну терміна «громадська безпека і порядок». Передусім необхідно привести певною мірою застарілі норми Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» у відповідність до більш сучасних, гармонізованих із міжнародним законодавством, норм Закону України «Про Національну поліцію». Очевидно, варто викласти назву статті 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» «Додаткові заходи правового режиму надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями громадського порядку» у такій редакції: «Додаткові заходи правового режиму надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями публічної безпеки і порядку». Аналогічної заміни потребують усі терміни «громадська безпека і порядок» не лише в Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану», а й в інших нормативно-правових актах, де вони зустрічаються.

У свою чергу, потребують чіткого визначення й закріплення в національному законодавстві умови та порядок ужиття заходів підрозділами Національної поліції України в умовах дії режиму надзвичайного стану з метою відновлення публічної безпеки й порядку. Зокрема, це стосується такого додаткового заходу правового режиму надзвичайного стану, як особливі правила користування зв'язком і передачі інформації через комп'ютерні мережі. Ці правила можуть стосуватися прослуховування телефонних розмов громадян і перегляду їхнього електронного листування. Певно, варто відзначити, що, згідно зі статтею 40 Закону України «Про Національну поліцію», передбачено застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису. Визначено, що для забезпечення публічної безпеки та порядку підрозділи поліції можуть застосовувати такі прилади й засоби, а також використовувати отриману за допомогою їх використання інформацію для запобігання правопорушенню, виявлення або фіксування правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб. При цьому не передбачено, що підрозділи Національної поліції можуть застосовувати такі прилади й засоби в умовах дії режиму надзвичайного стану. Крім того, відсутній законодавчо закріплений порядок застосування цих засобів і використання отриманої таким чином інформації з метою забезпечення публічної безпеки й порядку. Очевидно, що зазначена стаття потребує доповнення новою частиною, яку можна викласти в такій редакції: «3. В умовах дії режиму надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями публічної безпеки та порядку підрозділи поліції можуть застосовувати особливі правила користування зв'язком і передачі інформації через комп'ютерні мережі шляхом використання технічних приладів і технічних засобів для прослуховування телефонних розмов і перегляду електронної пошти».

Зрештою, потребує вирішення й узгодження питання забезпечення інших видів кореспонденції в умовах надзвичайного стану, не зазначених у статті 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», адже, наприклад, у статті 20 Закону України «Про поштовий зв'язок» закріплено лише порядок функціонування мереж поштового зв'язку в умовах воєнного чи надзвичайного стану або надзвичайних ситуацій. При цьому жодних положень щодо порядку й підстав обмеження поштової кореспонденції в умовах надзвичайного стану ні в Законі України «Про поштовий зв'язок», ні в Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» немає.

Тому очевидно, що доцільно доповнити пункт 8 статті 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» положенням про особливі правила обмеження різних видів кореспонденції. Відповідно, необхідно внести зміни й до Закону України «Про поштовий зв'язок», доповнивши його статтею 20 з позначкою «1», у якій зазначити порядок і механізм забезпечення права на таємницю листування в умовах надзвичайного стану.

ВИСНОВКИ

Таким чином, сьогодні назріла необхідність перегляду механізмів правового регулювання забезпечення права на таємницю кореспонденції в тому числі в умовах надзвичайного стану. Особливо це стосується України, стратегічний курс якої направлений на вступ до Європейського Союзу, адже це змушує поглянути на забезпечення права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, зокрема, в умовах надзвичайного стану через призму можливих змін і перспектив, пов'язаних із гармонізацією українського законодавства з європейським.

Відзначається, що в Європейському Союзі не існує цілісного механізму захисту прав людини. Систему захисту прав людини, яка функціонує в державах-членах Євросоюзу, доповнює система захисту на рівні Євросоюзу. Крім того, захист прав і свобод здійснюється й у межах Ради Європи, учасниками якої є всі країни Європейського Союзу. Ураховуючи це, у Європі сформувалися дві самостійні системи захисту прав людини – у межах Європейського Союзу та в межах Ради Європи.

Безумовно, право на таємницю кореспонденції та його забезпечення в умовах надзвичайного стану характеризується особливостями конституційного закріплення в різних країнах.

Аналіз конституційного законодавства європейських країн демонструє наявність трьох моделей конституційного регулювання обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах надзвичайного стану. Перша модель передбачає встановлення надзвичайним законодавством переліку лише тих прав і свобод, які можна обмежити. Згідно з другою моделлю, навпаки, у конституції

перелічуються лише ті права і свободи людини, які не можна обмежити в умовах надзвичайного стану. Суть третьої моделі полягає в тому, що конституційним законодавством допускається обмеження прав і свобод людини та громадянина без установлення їх чіткого переліку, а сам перелік міститься в спеціальному законі.

Українське законодавство наслідує другу модель конституційного обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану. Однак, імовірно, що для посилення правомірності обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах надзвичайного стану і трансформації чинної моделі конституційного регулювання обмежень прав людини в Україні до більш оптимальної доцільно внести відповідні зміни до Конституції України. Так, рекомендується в частину 2 статті 64 Основного Закону України, замість переліку прав, які неможливо обмежити навіть в умовах надзвичайного стану, закріпити чіткий перелік прав, які підлягають обмеженню.

Крім того, потребує приведення у відповідність задля гармонізації до європейського законодавства норми Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», зокрема, в частині узгодження понять «громадська безпека і порядок» та «публічна безпека і порядок».

У свою чергу, потребує чіткого визначення й закріплення в українському законодавстві умови й порядок ужиття заходів підрозділами Національної поліції України в умовах надзвичайного стану з метою відновлення та збереження публічної безпеки й порядку.

Зрештою, потребує узгодження питання забезпечення інших видів кореспонденції, не зазначених у статті 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», адже в пункті 8 цієї статті зазначається лише про особливі правила користування зв'язком і передачі інформації через комп'ютерні мережі. При цьому правила користування таким видом кореспонденції, як, наприклад, поштова кореспонденція, в умовах дії режиму надзвичайного стану національним законодавством не встановлено. Тому вищезазначений пункт 8 варто доповнити положенням про особливі правила обмеження різних видів кореспонденції як додаткових заходів правового режиму надзвичайного стану.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена сучасним європейським підходам до конституційно-правового регулювання забезпечення права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Установлено, що із сучасним розвитком техніки й інформаційних технологій, а також виникненням надзвичайних ситуацій, які призводять чи можуть призводити до людських і матеріальних втрат, нарізла необхідність перегляду механізмів правового регулювання забезпечення права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції в тому числі в

умовах надзвичайного стану. Зазначено, що стратегічний курс України, направлений на вступ до Європейського Союзу, покликаний гармонізувати українське законодавство щодо забезпечення права на таємницю кореспонденції, зокрема, в умовах надзвичайного стану, відповідно до європейських норм. Автором розглянуто систему прав людини на рівні Євросоюзу та системи захисту прав, які функціонують в окремих країнах-членах Євросоюзу. Проаналізовано європейське конституційне законодавство, яке демонструє наявність трьох моделей конституційного регулювання забезпечення й обмеження прав і свобод людини, зокрема на таємницю кореспонденції, в умовах надзвичайного стану. Доведено наявність у національному законодавстві моделі регулювання обмежень прав і свобод людини в умовах надзвичайного стану, яка, на жаль, не є найбільш оптимальною серед інших. Тому автором надано пораду щодо вдосконалення конституційного законодавства України в частині закріплення в чинній Конституції України переліку лише тих прав і свобод, які можуть обмежуватися в умовах надзвичайного стану. Крім того, виділено інші проблеми нормативного регулювання забезпечення права людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції в умовах надзвичайного стану. Стосовно кожної з них автором надано аргументовані пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства в цій сфері та приведення його у відповідність до європейських норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 124–127. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.23> (дата звернення: 01.08.2021).

2. Барба В.Є. Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 32–36.

3. Вісник Центру демократичного контролю над збройними силами. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/14131/bg_states_emergency_ukr.pdf (дата звернення: 03.08.2021).

4. Говорун В. Практика Європейського суду з прав людини у сфері права громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. *Visegrad Journal of Human Rights*. 2018. № 6. Volume 2. С. 38–43.

5. Возгрін С.Ю. Деякі аспекти впливу трискладового тесту на непорушність прав і свобод людини в Україні. *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина* : збірник тез наукових доповідей і повідомлень II Міжнародної науково-

практичної конференції, м. Полтава, 6 грудня 2013 р. Постава, 2013. С. 8–10.

6. Кардаш А.В. Право на приватність як основоположне право людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Випуск 47. Том 1. С. 76–80.

7. Конституція Австрійської Республіки. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/austria.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

8. Конституція Бельгії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/belgium.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

9. Конституція Греції. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/greece.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

10. Конституція Іспанії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/spain.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

11. Конституція Федеративної Республіки Німеччини. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/germany.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

12. Конституція Швейцарії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/switzerland.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

13. Кузніченко С.О. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». Науково-практичний коментар. Харків : Право, 2015. 164 с.

14. Лазарева М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 51–53. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/11> (дата звернення: 01.08.2021).

15. Левченко А.В. Забезпечення права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного стану: закордонний досвід для України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 4 (32). С. 189–194. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.35> (дата звернення: 01.08.2021).

16. Мельничук Н.І. Захист прав людини в Україні та Європейському Союзі. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти* : у 2 ч. : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Полтава, 23 листопада 2017 р. Полтава : Россва, 2017. Ч. 1. С. 92–93.

17. Міхневич Л.В. Конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції окремих категорій осіб. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 102–106.

18. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав. Київ : К.І.С., 2015. 216 с.

19. Рудей В.С. Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо захисту права особи на таємницю кореспонденції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 317–320.

20. Асірян С., Власенко С., Трішина С. Приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 300–304. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.52> (дата звернення: 01.08.2021).

21. Славко А.С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 41 (2). С. 74–78.

22. Фігель Ю.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 2. С. 222–230.

23. Хила І.Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Том 1. С. 39–44. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-1.6> (дата звернення: 01.08.2021).

24. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс : підручник. 4-те вид., стереотипне. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 464 с.

**Information about the author:
Levchenko Alina Valeriyivna,**

Postgraduate Student at the Department of Constitutional
and Criminal Law

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
54/1, Peremohy Avenue, Kyiv, 03057, Ukraine